

Litteraturteori. Ny bok av svensk Yaleprofessor

Så blir litterära analyser en fråga om liv och död

Litteraturvetaren Martin Hägglund är Sveriges just nu mest uppmärksammade yngre forskare inom humaniora. I sin nya bok undersöker han tid och begär i fyra klassiska romaner. Det är passionerad litteraturvetenskap, skriver Klas Molde.

Det finns en rad av Friedrich Hölderlin som i all sin enkelhet lyder: "Förgängligt allt himmelskt; dock inte för intet". Versen blottlägger en spänning hos den tyske poeten. Borde inte det himmelska i motsats till det världsliga vara härligt fast och oförgängligt? Och om det himmelska nu som allt annat förgås: Är det trots detta himmelskt eller menar skalden att det finns en anledning till dess förgänglighet, att det kan vara himmelskt just tack vare förgängligheten?

Det hör till psykoanalysens grundinsikter att vi inte egentligen önskar vad vi tror oss innerst begära. Nog så illavarslande fantasier visar sig vara bortförklaringar av mer sårande omständigheter, mer svårhanterliga bindningar. Men vad är då möjligt att säga om mänskligt begär innan förnekelse och bortträngning tar vid, och vilken typ av trauma utlöser dem? Genom att närläsa några av den moderna romankonstens klassiker – Prousts "På spaning", Woolfs "Mrs Dalloway" och "Mot fyren", Nabokovs "Ada" – liksom teorier om mänskligt begär från Sokrates till Derrida söker Martin Hägglund, nyutnämnd associate professor vid Yale University, svar på dessa frågor.

Hägglund är den just nu mest uppmärksammade yngre humanistiska forskaren med ursprung i Sverige och står sedan några år tillbaka i centrum för en internationell debatt om den filosofiska dekonstruktionens arv. Angreppssättet i den nya boken "Dying for time" känns igen från de tidigare "Kronofobi" (2002) och "Radical atheism" (2008; recenseerad av Hans Ruin i DN 22/6 2009) men har nu förfinats till oantastlighet. Med analytiska verktyg hämtade framför allt ur Jacques Derridas verk – men också med en begreppslig klarhet sällan förunnad mästaren – vederläggs flera av de mest inflytelserika läsningsarna av romanerna i fråga (inte sällan även dem berättarna själva föreslår). Det handlar inte i första hand om tolkningar utan om något viktigare: Varför fungerar dessa romaner så väl som konstverk, varifrån hämtar de patos, hur ser den begärets grundstruktur ut som möjliggör texternas bittra sötma? Lika envetet som en tanketradition från de gamla grekerna till de mest sofistikerade formerna av psykoanalytisk begärsteori hävdar sitt svar, skiner dess själv motsägelser enligt Hägglund igenom.

I flera platonska texter argumenterar Sokrates att om vi aldrig är riktigt tillfreds, och även då våra mål tycks

uppnådda fortsätter att hemsökas av begärens oro, beror det på att vår egentliga strävan inte är riktad mot det timliga utan mot den eviga själens förening med de eviga idéerna. Ur detta perspektiv kan litteraturen i vidaste bemärkelse ömsom fördömas som näring åt fåfänga begär efter ändliga ting och varelser, ömsom hyllas som ett medel att ställa människor i kontakt med högre sfärer där inget förgås.

Förvisso är inte det enda möjliga förhållandet till evigheten en önskan om odödlighet. Platons texter rymmer ju framför allt ett slags ändlig kontemplation av de oföränderliga formerna, vilken varit nog så viktig för den platonska strömningen inom inte minst romantisk litteratur. Men om grundvalarna för Sokrates skepsis gentemot poesin verkar sedan länge övergivna, bör man med Hägglund beakta att samma modell för mänskligt begär informerar såväl psykoanalytiska teoribildningar från Sigmund Freud till Jacques Lacan som de kritiker vilka sökt förstå tidsproblematiken i den moderna romankonsten.

Den klassiska föreställningen om ett grundläggande begär eller en drift orienterad mot fullständig tillfredsställelse skyddad från tidens angrepp verkar vara en lockelse med oförminskad dragningskraft. Men det är alltså i kontrast till denna som Hägglund med ohygglig konsekvens påvisar hur "smärta och förlust är del av vad vi begär". (Se där en läxa för vår lycko-, njutnings- och sundhetsbesatta tid.) Föregående varje fantasi om ideala tillstånd eller evig förening med de älskade finns en bindning till något vars själva ändlighet gör det möjligt och värt att begära. Något begär "som sådant" går inte att tala om – snarare uppstår lust och strävan först i och med bindningen till något som är avgränsat i tid och rum, om detta något så bara är den egna organismen och dess fortlevnad. Även destruktiva och till och med suicidala impulser utgår enligt Hägglund från en sådan bindning.

Vi tyr oss alltså inte till det förgängliga i brist på den oändlighet vi verkligen åtrår, utan fantiserar om det eviga för att slippa erkänna att det vi älskar kommer att förgås och just därför förtjänar vår omsorg. Att begära något ändligt är med andra ord inte att nöja sig med mindre. För vad menar egentligen den som säger sig vilja upphäva tiden? Kruxet är, med Hägglunds ord, att "varthelst du far eller drömmer om att fara kommer du att ta tiden med dig".

"Nyckeln till att generera estetiskt patos är därför att intensifiera förnimmelserna av tidens gång", skriver Hägglund. Så får Prousts madeleinekaka plötsligt en annan innebörd: I stället för att bringa löfte om det förgångnas bevarande för evigheten understryker minnets ofrivilliga uppenbarelse hur förflutenhetens värde är beroende av att inget medvetande och ingen bok förmår säkerställa dess hågkomst.

"Nostalgi är inte en effekt av förgångna tidens skönhet utan dess orsak", som Michel Foucault en gång sa. Eller med Prousts egen formulering: "De verkliga paradisen är de paradiser man har förlorat" – vilket enligt Hägglund ska tolkas varken som att de i princip är oåtkomliga eller som att de en gång har funnits men nu är förlorade, utan som att även den mest fullkomliga lycka börjar förskingras så snart den infinner sig, bara i efterhand kan uppskattas och av den anledningen måste bevaras i minnet.

Det finns således inget drag av tragik i Hägglunds begärslogik, och hans nyktra motstånd mot dekonstruktionens programmatiskt melankoliska avarter är ett viktigt bidrag till denna filosofi.

Men hans styrka som läsare av teoretiska texter kan inte utan vidare överföras till det litteraturkritiska området. Eftersom hans förståelse av det mänskliga begärets mekanismer är så välutvecklad riskerar varje kritik av hans litteraturläsningar att antingen stöta på patrull i form av ett nästan vattentätt filosofiskt argument eller i relation till detta framstå som futtigt, perifert. Det är hos de största författarna, i de mest lästa verken och med avseende på den mest centrala problematiken som invanda föreställningar ska ställas på ända.

Förhållandet mellan filosofi och litteraturkritik – liksom det mellan filosofi och litteratur – ställs härmed på sin spets. I vilken mån är litterära och filosofiska sanningbegrepp utbytbara, och vad händer med poesin när den tvingas stå till svars inför filosofisk klarsyn eller – ännu värre – utgöra exempel för dess teorier? (Lika riskfylld är förstas motsatsen: att låta poesins gester mot det utsägliga "kompleta" filosofiska system.) Att som Hägglund i ett tidigare skede identifiera den filosofiska traditionen med våldsamma metafysiska begär och litteraturen med det ändliga lustgård är knappast heller en framkomlig väg. Snarare är precis samma ambivalens – mellan fantasier om odödlighet och trängtan efter det ändliga just såsom ändligt – att finna både i de analyserade skönlitterära texterna och hos de teoretiker som står för ramverket.

Det ska också påpekas att Hägglunds slagfärdighet lever på de tidigare kritiker som hamnat på metafysiska villovägar (Samuel Beckett och Gilles Deleuze hör till de mer namnkun-

Foto: Yale university

"Hägglunds teorier kastar ett ljus över skrivandets incitament och den resonans verket ger i sina beundrare."

niga). Samtidigt är det slående att även omdömesgilla forskare sett sig tvungna till själv motsägande förlösningskonstruktioner, som om ett kompromisslöst bejakande av vår ändliga situation tydde på ett teoretiskt eller konstnärligt misslyckande. Det säger något om svårigheten i att leva och skapa med jorden som enda tyngdpunkt. Nu kan visserligen inte heller Hägglunds teorier av sig själva förklara varför exempelvis Prousts romansvit på så många plan är ett lyckat konstverk. Men de kastar ljus över skrivandets incitament och den resonans verket ger i sina beundrare. Den teoretiska nykterheten skärper också blicken för enskilda litterära grepp vilka gäckt verkets professionella läsare, såsom i fallet med ofrivilligt minne.

Bäst fungerar dock Hägglunds metod i kapitlet om Nabokov, där erinringens materialitet och lyckans inneboende ömtålighet spåras i texternas minsta detaljer. Den ryskamerikanske författarens fascination inför olika lagringsmedier och minnesteknologier grundas i insikten om att även den mest omedelbara erfarenhet måste förankras rumsligt för att kunna upplevas. Huvudpersonerna i "Ada" berättar inte ett avslutat liv utan ett pågående, där nedtecknandet av det förflutna är en del av den erfarenhet som ska förmedlas, och där ingenting kan garantera att tiden kommer räcka till. På så vis undergrävs fantasin om ett fullständigt bevarande och skapas en motsträvighet mot konstens föregivet förevigande kraft. Det är också Nabokov som tillhandahåller ett av bokens mest kärnfulla citat, när han låter en romankaraktär meddela i en dikt att han gott kan vara utan himlen om där inte återfinns jordelivets melankoli och ömhet, dess passion och dess smärta.

Något mindre upplysande är resonemanget om traumatisk temporalitet och ögonblickets estetisk hos Virginia Woolf, där vederläggningar av tidigare sekundärlitteratur ibland överskuggar entusiasmen inför hennes nydanande av romankonsten.

Ändå blir analyserna aldrig torra. De är, i flera bemärkelser, på liv och död, och utgör något så sällsynt som passionerad litteraturvetenskap. Om "Dying for time" har chansen att bli en mindre klassiker – förutsatt att genrens begränsningar medger det – är det för att boken bortom humanioras kriser leder den skrivandes och den läsandens begär tillbaka till dess ursprung i en omsorg om något vars värde bara understryks av tidens söndring.

Klas Molde
kulturdebatt@dn.se

Klas Molde är doktorand i jämförande litteraturvetenskap vid Cornell University, USA.

"Dying for time. Proust, Woolf, Nabokov" av Martin Hägglund. (Harvard University Press)